

Digitaliseringen av svenskt tryck

*Massdigitalisering, kritisk digitalisering och frågan om
hur man skapar en representativ korpus*

KAJSA WEBER*

Abstract

The Swedish National Library published together with the university libraries in Gothenburg, Lund, Stockholm, Umeå and Uppsala in January 2020 a *Declaration of Intent* where the goal to digitize Swedish print from the 15th century until today was formulated. Based on this objective, the article discusses different digitization strategies in libraries. Mass digitization stands for the rapid digitization of large collections, while critical digitization values the creation of new metadata and careful processes of collecting which books that will be digitized. The article particularly highlights the need for representative corpora in future digitization of “the Swedish print”. If the goal is to provide digitized material that will strengthen democracy and help researchers to formulate new questions, it is central that the corpus of texts that undergo digitization are representative of what they are meant to reflect. Otherwise, researchers risk asking questions about historical change and social development to a collection of texts that cannot answer the question or give misleading answers. National bibliographic is a valuable starting point for this work. The article studies two successful digitization projects of rare books – EEBO in England and VD16 in Germany – which base their metadata on bibliographic projects from the 20th century. Similar approaches in Swedish would encourage digitization that combine mass digitization with critical digitization.

Keywords: digitisation, national bibliography, Swedish printed material, union catalogue, critical digitisation, mass digitisation.

Inledning

I januari 2020 publicerade Kungliga biblioteket tillsammans med universitetsbiblioteken i Göteborg, Lund, Stockholm, Umeå och Uppsala den så kallade Avsiktsförklaringen i vilken målet att digitalisera det samlade svenska trycket formulerades.¹ Kungliga biblioteket hade då under flera

* Kajsa Weber, filosofie doktor och forskare i historia vid Historiska institutionen och koordinator för forskningsplattformen DigitalHistory@Lund, Lunds universitet, kajsa.weber@hist.lu.se

år fått kritik för att ha varit för långsamt i digitaliseringsarbetet.² Samtidigt har Kungliga biblioteket (enligt interna källor) upprepade gånger uppväntat utbildningsdepartementet för att få stöd för en mer storskalig digitalisering. Riksbibliotekarien Karin Grönvall har prioriterat frågan och tillsammans med andra chefer för ABM-institutioner publicerat en debattartikel om behovet av en ”storskalig och kraftfull satsning på digitalisering av kulturarvet”.³ Digitalisering av det svenska tryckta kulturarvet ser man vid biblioteken som ”en fråga om demokrati, öppenhet och tillgänglighet men också om samhällsekonomi, forskning och innovation – och om att rädda samhällsviktig information som annars riskerar att förloras”.⁴ I samma debattartikel i *Göteborgs-Posten* argumenterar författarna också för att digitaliseringen skapar förutsättningar för ny forskning: ”Dagens forskare analyserar inte längre bara enskilda objekt utan i växande grad stora sammanlänkade datamängder. Genom AI och maskininlärning kan nyskapande forskningsfrågor besvaras.”⁵

Avsiktsförklaringen från 2020 och viljan att digitalisera det samlade svenska trycket föranleder dock reflektion omkring både vad som egentligen avses med ”det svenska trycket” och hur ett infrastrukturprojekt av denna magnitud kan realiseras. I artikeln kontextualiseras digitaliseringen av det svenska trycket och frågor ställs om hur digitaliseringen kan generera nytta för forskningen. Därmed har artikeln en metodutvecklande ambition. Fokus ligger vid digitalisering av äldre svenskt tryck. Jämförelser med digitaliseringsprojekt i Storbritannien och Tyskland kommer att ge perspektiv på det svenska förhållandet.

Massdigitalisering eller kritisk digitalisering

Digitaliseringen av det svenska trycket är ett ambitiöst projekt som står inför många problem. Finansieringen är i dagsläget oklar och upphovsrättslagstiftningen försvårar digitaliseringen av modernt tryck eftersom fritt tillgängliga digitala representationer av dessa tryck skulle innebära brott mot denna lagstiftning. Äldre material bär inte med sig denna problematik och det är också en av anledningarna till att just material från tidigmodern tid har digitaliserats i stor utsträckning i andra länder. För tidigmodernt tryck handlar problem istället om vilken katalogdata som finns tillgänglig. Stora samlingar är idag okatalogiserade eller otillräckligt katalogiserade, medan det finns bra tillgängliga metadata för andra samlingar – detta gäller till exempel de tryck som finns upptagna i Isak Collijn bibliografi över svenskt 1400- och 1500-tals tryck.⁶ Underlaget för en storskalig digitalisering av äldre tryck varierar kraftigt.

Inom biblioteks- och informationsvetenskap förs diskussioner om hur biblioteken kan hantera problemen. Mats Dahlström, Joacim Hansson

och Ulrika Kjellman har visat på hur digitaliseringen ofta utgår från två olika diskurser – antingen massdigitalisering eller kritisk digitalisering. Massdigitalisering syftar på processer där bibliotek låter digitalisera stora mängder material under kort tid. Eftersom fokus ligger på att digitalisera hela samlingar läggs inga resurser på att kontrollera metadata eller skapa nya metadata.⁷ Känt och omdiskuterat i biblioteksvärlden är Googles samarbete med en handfull välkända bibliotek i den anglosaxiska världen och målet att digitalisera och ge fri tillgång till 15 miljoner böcker.⁸ Begreppet kritisk digitalisering å andra sidan syftar på projekt där man strävar efter att skapa en så naturtrogen digital representation som möjligt och där den digitala kopian förses med metadata. Ofta innebär detta också att nya metadata måste tas fram. Tillvägagångssätt liknas vid ett musealt arbetssätt där värdet av ett enskilt objekt står i centrum. Här lyfts det unika dokumentet fram, medan massdigitalisering handlar om att skapa nytta genom kvantitet.⁹ Författarna drar slutsatsen att biblioteken prioriterar massdigitalisering, medan kritisk digitalisering ses som ett kostsamt och ineffektivt sätt att möta kraven på att tillgängliggöra samlingar digitalt. Som de påpekar är dock skillnaden mellan de båda inte knivskarp i praktiken, utan tillvägagångssätten kombineras och förhandlas i varje projekt.

Indelningen i massdigitalisering och kritisk digitalisering må vara grov, men begreppen synliggör spännvidden som digitaliseringen rör sig inom. I denna artikel kommer förehavandet att digitalisera det svenska trycket att diskuteras utifrån begreppen. Hur relaterar digitaliseringen av det svenska trycket till krav om å ena sidan storskalig digitalisering under kort tid och å andra sidan behov av tillförlitliga metadata och kritisk digitalisering? Ambition i Avsiktsförklaringen att ”göra hela den nationella tryckproduktionen från 1400-talet fram till idag digitalt tillgänglig”¹⁰ tydliggör att massdigitalisering är att förvänta. Samtidigt antyder formuleringen om att man vill börja med det allra äldsta svenska trycket att det finns utrymme för ett mer kritiskt tillvägagångssätt. Den digitala rekonstruktionen av svenskt tryck kräver eftertanke om vilka tryck som ska ingå i korpusen, något som redan Avsiktsförklaringen låter ana när man definierar det svenska trycket som ”inte bara böcker, tidningar och tidskrifter utan även rapporter och läromedel m.m”, samtidigt som de utesluter modernt vardagstryck som bruksanvisningar, reklamblad och tipskuponger.¹¹ I det följande ska framför allt digitalisering av äldre svenskt tryckt material granskas utifrån denna diskussion om hur biblioteken närmar sig digitaliseringsprocessen. Framgångsrika engelska och tyska digitaliseringsprojekt fungerar som jämförelsepunkter.

I artikeln används genomgående begreppet digitalisat – ett begrepp som inte är etablerat på svenska, men som används ofta på tyska. På svenska

talar man istället om ”digital kopia”. Att benämna en digital representation av ett fysiskt objekt ”digitalisat” förtydligar att processen att digitalisera producerar ett nytt objekt som visserligen är kopplat till ett fysiskt objekt, men som också har sin egen (medie)historia och har objektspecifika krav på långtidsbevarande och tillgängliggörande. Det är välkänt att remediering av historiskt material i bibliotek och arkiv (som till exempel digitalisering eller skapandet av mikrofilm) kan föranleda drastiska sparåtgärder och gallringar av detta material.¹² Genom att peka på att digitaliseringen skapar nya objekt kan förhoppningsvis en del av denna problematik undvikas.

En representativ korpus

Avsikten att digitalisera det svenska trycket har lett till att arbetsgruppen DST (Digitalisering av det Svenska Trycket) har bildats. Här medverkar företrädare för Kungliga biblioteket och universitetsbiblioteken i Göteborg, Lund, Stockholm, Umeå och Uppsala samt Litteraturbanken. Gruppen har inlett arbetet med att öka digitaliseringstakten vid svenska bibliotek, skapa forum för samverkan mellan biblioteken och skapa kontakter till finansärer.¹³ Ett av arbetets första resultaten är deldatabasen ”Digitaliserat svenskt material” som ingår i LIBRIS. Enligt beskrivningen innehåller den digitaliserat ”material från slutet av 1400-talet och framåt, till största delen monografier men även akademiska avhandlingar, tidskrifter, rapporter och småskrifter.”¹⁴ Den omfattar ”tryckt material som givits ut i Sverige eller från geografiska områden som periodvis har varit svenska, t.ex. Finland fram till 1809 (under förutsättning att syftet var spridning inom det svenska väldet).”¹⁵ Digitaliserade svenska dagstidningar finns i en separat databas.

Databasen innehåller material som redan är digitaliserat (och som digitaliserades redan innan DST-gruppen började arbeta). Idag innehåller den över 30 000 digitalisat och mängden kommer att växa de kommande åren. På hemsidan meddelas att ”Digitalisering pågår, framförallt vid de stora universitetsbiblioteken och Kungliga biblioteket, så deldatabasens innehåll utökas kontinuerligt.”¹⁶ Deldatabasen vittnar om att det finns en ambition om massdigitalisering i projektet. Genom att skapa en plats där digitaliserat material kan samlas ska snabbt stora volymer kunna uppnås samtidigt som användarna ska få en källa att vända sig till för att tillgå trycket. Databasen visar också på en annan praktik som hittills ofta har styrt digitaliseringen – slumpmässig digitalisering. Materialet i deldatabasen följer ingen samlad logik utan verkar ha tillkommit under längre tid utifrån olika projekt med varierande mål. Utifrån ett användarperspektiv är detta inte ett problem utan kopplat till att biblioteken har tillhandahållit digitalisering ”on demand”, där användares beställningar

av digitaliserat material har styrt arbetet. Även om biblioteken på detta sätt kan möte enskilda användas behov (vilket måste sägas vara bra) blir den samlade digitaliseringen därmed slumpmässig i betydelse att inga fullständiga serier och representativa korpus skapas (mer om detta nedan).

Vilket material som finns i databasen ”Digitaliserat svenskt material” förblir dock oklart, något enhetligt korpus verkar den inte försöka skapa. Ibland beskrivs innehållet som ”digitaliserat material”, ibland ”digitaliserat tryck”. En sökning på tryckår 1597 gav exempelvis sju träffar i början av april 2022. En av träffarna är Mariestads lagbok från 1597, vilket är en vacker handskrift.¹⁷ Att denna text ingår blir förstäligt om ambitionen är att samla digitaliserat *material*. Däremot är det oförståeligt om målet är att samla det digitaliserade svenska *trycket*, eftersom en handskrift – alltså en text skriven för hand – inte tillhör det svenska trycket, som ju måste vara en produkt av boktrycket. En av de viktigaste svenska tryckalstren från år 1597 – Petrus Johannis Gothus *Skööna och merkelige scrifftenes sententier*¹⁸ – ingår dock inte i materialet som finns i databasen trots att texten finns digitaliserad och tillgänglig i databasen ALVIN,¹⁹ liksom i de vanliga LIBRIS-söket, där en länk över Lunds universitetsbibliotek för till ALVIN.

Exemplet tydliggör många av de problem som digitalisering står inför. Digitalisering kan vara mycket effektiv för att tillgängliggöra enskilda exemplar av texter, men om en samlad digitalisering ska vara framgångsrik måste man ställa frågor om vilket material som väljs ut för digitalisering och hur man samlar det. Handskriften *Mariestads lagbok* är utan tvekan en del av det svenska kulturarvet och förtjänar att tillgängliggöras, men den är inte del av det svenska trycket.

Vid en första anblick kan denna skillnad kanske verka vara försumbar men med lite eftertanke visar den sig vara central. Det sätter fingret på frågan om representativitet. Handskriften *Mariestads lagbok* ingår nu i en korpus som utgör sig för att samla svenskt tryck. Om målet är att tillhandahålla material som ska stärka demokratin och hjälpa forskare att ställa nya frågor till stora mängder data är det viktigt att det korpus av texter som genomgår digitaliseringen är representativa för vad de utgör sig för att spegla. Annars riskerar forskare att ställa frågor om historisk förändring och samhällsutveckling till en samling texter som inte kan svara på frågan, eller som ger missvisande svar. I det fallet utgör digitaliseringen ett hot mot ett demokratiskt samtal och god forskning.²⁰ Frågan om hur man skapar representativa korpus hänger samman med både massdigitalisering och kritisk digitalisering och visar på hur ett framgångsrikt digitaliseringsprojekt behöver förhålla sig till båda dessa diskurser.

Digitaliseringen är inte en neutral återgivning av information utan en process som är kopplad till en rad olika beslut och avvägningar.²¹ Även

tidigare har försök gjorts att flytta information från ett medium till ett annat för bevara och öka tillgängligheten till böcker. Faksimilutgåvor och mikrofilm är några exempel, men också dessa projekt var nära kopplade till politiska beslut och innebar att makt utövades över vilka delar av det förflutna som bevarades och tillgängliggjordes.²² För framtida forskning blir besluten om vad som ska ingå i det material som digitaliseras särskilt avgörande, eftersom detta material kommer att forma en lättillgänglig korpus som kan användas i undervisning, studentuppsatser och forskning. Vad menas alltså med ”det svenska trycket” och hur kan det konstruera en korpus som kan representera ”det svenska trycket”?

Vad är det svenska trycket?

Att skapa en representativ korpus av texter för digitalisering av det svenska trycket kräver en del arbete med definitioner av vilket material som ska ingå. Vad menas, till exempel med ”svenskt” tryck? Är ett tryck svenskt för att det har publicerats i Sverige? Sveriges gränser har dock förändrats under historien – fram till 1809 var Finland en del av Sverige, mellan 1814 och 1905 var Norge en del av Sverige, från Westfaliska freden fram till 1806 hade Sverige besittningar i det tysk-romerska riket, under 1500- och 1600-talen och fram till freden i Nystad 1721 hade Sverige besittningar i Baltikum (Svenska Ingermanland, Svenska Estland och Svenska Livland). Ska material som har tryckts i dessa regioner under den tid de tillhört den svenska kronan också ingå i det svenska trycket? Om man med digitaliseringen vill spegla det svenska samhället och ge tillgång till svenskt material behöver man fundera över vilka korpus med digitaliserat som skapas och vad de representerar.

En annan fråga är hur man ska förhålla sig till tryck på svenska som inte har tryckts i det svenska riket. Censurbestämmelser liksom bruket att ge privilegium till vissa tryckare gjorde det ibland svårt för författare att få sina verk publicerade. Under lång tid under 1500-talet hade Sverige bara en tryckpress – det kungliga tryckeriet i Stockholm – vilket gav tryckeriet monopol på inhemskt producerat tryck. Som i andra länder var det dock svårt för statsmakten att genomdriva censurbestämmelser eftersom tryck ofta kunde produceras i angränsande territorier och via handelsnätverk nå in i den förbjudna marknaden.²³ Konfliktsituationer tenderade att öka betydelsen av publicering utanför rikets gränser. Detta tryck är en viktig del av den svenska tryckproduktionen eftersom den speglar olika positioner i konflikten.

De konfessionella stridigheterna i Sverige under slutet av 1500-talet är ett exempel på en sådan konfliktsituation. Kung Johan III:s sätt att närma sig den katolska kyrkan och hans försök att hitta en medelväg mellan

lutherdom och katolicism skapade stort missnöje i vissa lutherska kretsar och flera ledande lutherska präster och lärda lämnade Sverige under 1580- och 1590-talen. De bosatte sig i de stora handelsstäderna längs den nordtyska kusten, där det också fanns flera tryckerier. Under slutet av 1500-talet publicerades i framför allt Rostock betydande delar av hela det svenskspråkiga trycket. Vi kan här återvända till den stora compilationen *Skööna och merkelige scriffthenes* (1597), som nämndes tidigare. Boken består av fem olika texter som alla på olika sätt framhävde Martin Luther som ett rättesnöre och normreglerade person för lutheranerna och kombinerade det med en luthersk självförståelse av att vara en liten skara rättrogna som framhårdade trots hoten från den katolska kyrkan. Till detta fogade Petrus Johannis Gothus ett förord där motstånd mot kung Sigismund legitimerades med att han inte kunde försvara den lutherska läran. Boken är sammantaget en uppmaning till motstånd mot kungamakten.²⁴ Gothus, som hade goda kontakter till borgare i Stockholm och andra större svenska städer, saluförde sina böcker i Sverige. Denna typ av verk är centrala för att förstå samhällsutveckling i Sverige under 1500-talet och bör därför ingå i definitionen av det svenska trycket som digitaliseringen ska utgå från. Att utesluta boken för att den inte är tryckt i Sverige skulle få stora konsekvenser för de frågor ett digitaliserat korpus av svenskt tryck kan svara på.²⁵

Engelska EEBO och det tyska VD16

Liksom överförande av information mellan medier inte är någon nyhet, är frågan om vilka verk som ska ingå i tillgänggörandeprojekt inte heller ny. Sedan omkring år 1900 finns det i en rad europeiska länder projekt som har arbetet med att sammanställa den samlade nationella tryckproduktionen.²⁶ Bibliografer, som ofta var disputerade humanister med anställning vid något av de stora nationalbiblioteken, letade igenom gamla kataloger och reste runt till kända och okända bibliotek för att göra sig en bild av vad som hade publicerats i ett visst land. Resultatet blev omfattande nationalbibliografier. De texter som samlades i bibliografierna har sedan de skapats utgjort utgångspunkten för alla historiska rekonstruktioner av tryckproduktionen i ett visst land eller på ett visst språk. För forskningen har de varit en ovärderlig källa till det äldre trycket.

Jag vill här lyfta fram ett engelskt och ett tyskt digitaliseringsprojekt som visar på hur konstruktionen av en representativ korpus är resultatet av tidigare bibliografiskt arbete och decenniernas av gemensamma forskningsansträngningar. En av de idag mest kända och välanvända databaserna med digitaliserat tryck från tidigmodern tid är *Early English Books Online*. Databasen innehåller nästa 150 000 titlar varav många är försedda med digitalisat. Databasen bygger på bibliografisk information från omfat-

tande äldre bibliografiska projekt. Ambitionen har varit att så fullständigt som möjligt spegla utgivningen i England, Skottland, Irland och i de brittiska kolonierna samt publicering av engelska böcker utomlands från 1400-talet till 1801. Bibliografierna som idag levererar den metadata som databasen bygger på togs fram under 1900-talet av idogt arbetade bibliografer. Det handlar om *A short-title catalogue 1473–1640* (kallad STC I) och dess reviderade upplaga, *Short-title catalogue 1641–1700* (kallad STC II) och dess reviderade upplaga, de så kallade *Thomason Tracts (1640–1661)* vilket innehåller material från inbördeskriget och *Early English Books Tract Supplement*.²⁷

Den första av de nämnda bibliografierna, *A short-title catalogue of books printed in England, Scotland, & Ireland and of English books printed abroad, 1475–1640* var ett projekt organiserat av det inflytelserika Bibliographical Society under ledning av Alfred W. Pollard och Gilbert R. Redgrave.²⁸ Det inleddes under första världskrigets slutskede och publicerades 1927. Alfred William Pollard var utbildad i Oxford, bibliotekarie vid British Museum Library och Shakespeare-forskare. Gilbert Richard Redgrave var president för Bibliographical Society 1907–1908. Som titeln anger var målet att skapa en lista med alla böcker som hade tryckts på de brittiska öarna eller på något av språken på det brittiska öarna utomlands. Listan skulle i sin tur hjälpa forskare att identifiera böcker i olika bibliotek. Tidsspannet omfattar det första trycket fram till kort innan inbördeskrigets utbrott 1640. De valde att ange en förkortad form av titeln, därav namnet *Short-Title Catalogue*. Den samlade bibliografin innehöll 27 000 nummerade verk men återgav inte på något sätt fullständigt den engelska tryckproduktionen under den valda perioden.

Pollards och Redgraves projekt kompletterades i mitten av 1900-talet av Donald Wings katalog för åren 1641–1700 och 1976 lanserades *Eighteenth Century Short Title Catalogue* för publikationer från 1700-talet. År 1987 beslöts att låta de olika bibliografiska projekten smälta samman till *English Short-Title Catalogue (ESTC)*, som idag ger tillgång till bibliografisk information om engelska böcker från 1473–1800.²⁹ Sedan Pollard och Redgrave avslutade sitt projekt har också ständiga revideringar och tillägg till materialet gjorts, så att bibliografin idag så gott det går speglar det engelska trycket under perioden.

Även om forskare snart ifrågasatte bibliografiernas fullständighet – till exempel menade många amerikanska bibliotek att de hade exemplar som inte ingick i STC I – visade sig datan vara mycket användbar som utgångspunkt för olika projekt inom bevarande och tillgängliggörande. I skuggan av andra världskriget initierade Eugene Power projektet att skapa kopior av det samlade engelska trycket på mikrofilm via företaget University Microfilm Inc. (idag en del av ProQuest) under namnet *English Early*

Book (EEB). Hotet om krig i Europa och rädslan för att de engelska trycka kulturarvet kunde förstöras motiverade att det åtminstone skulle kunna bevaras på mikrofilm. Mikrofilmen ökade också tillgängligheten. De amerikanska biblioteken saknade tillgången till den äldre engelska tryckproduktion och studier var därför kopplad till dyra resor över Atlanten. Genom att tillhandahålla mikrofilmer som de amerikanska biblioteken kunde köpa blev det delade kulturarvet tillgängligt; EEB blev ett måste vid de amerikanska forskningsbiblioteken.³⁰ Från och med 1998 började University Microfilm Inc. digitalisera mikrofilmen och 2003 gjordes samlingen tillgänglig online, nu med namnet *Early English Books Online* (EEBO).³¹ Istället för att digitalisera det tidigmoderna trycket, digitaliserades mikrofilmen med bilder av det äldre trycket. Eftersom kvalitén på mikrofilmen varierade kraftigt, och man till exempel inte har fotograferat bindningar eller sidor med anteckningar i böcker ger digitalisaten inte tillgång till fullständiga digitala representationer av det äldre trycket, utan anpassade och beskurna versioner. Trots det är EEBO en stor framgång.

I Tyskland har man liksom i Storbritannien under 1900-talet arbetat med en retrospektiv bibliografi som samlar nationellt tryck. Digitaliseringen av det tryckta kulturarvet har kunnat knytas till detta redan existerande urval av tryck. *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (VD16) förtecknar tryck från de tyska territorierna oavsett språk liksom utländska tryck på tyska; här ingår alltså likväl tryck från Nürnberg på latin som tyska tryck från Paris.³² Arbetet började 1969 vid Bayerische Staatsbibliothek München och Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Från och med 1989 ingick också andra västtyska bibliotek i samarbetet, och efter 1990 även de forna östtyska biblioteken. Till skillnad från den brittiska projekten är VD16 inte en katalog med förkortade titlar, utan katalogisering bygger på en fullständig autopsi av böckerna, det vill säga varje katalogisering innebär en granskning av varje enskilt exemplar och utvärdering av typografiska kännetecken, abbreviatur och paratexter som förord och dedikationer. För att identifiera upplagor och exemplar av äldre tryck är dessa skillnader avgörande. Också *Short Title Catalogue Netherlands*, som ibland av DST-gruppen framhålls som en internationell förebild, har arbetat utifrån denna princip om granskning av varje enskilt exemplar. I VD16 förtecknades samtliga tryckalster som producerades i det tyska territorier 1501–1600, förutom flygblad, kartor, tvärfolio och noter. Genom åren har många större och mindre tyska bibliotek bidraget med katalogdata till VD16.

VD 16 är sedan början av 2000-talet tillgängligt som databas, samtidigt har en omfattande digitalisering av material ägt rum. Av de 2021 över 100 000 registrerade manifestationerna var cirka 70 procent försedda med åtminstone ett digitalisat.³³ Precis som andra bibliografiska databaser

garanterar inte VD16 någon fullständig tillgång till allt tryck. Databasen och det kontinuerliga bibliografiska arbetet med att utvidga den utgör dock den bästa möjliga tillgången till det samlade tyska trycket från 1500-talet och därmed en utgångspunkt för forskning.

Digitalisering av det svenska trycket och bibliografiska data

Internationellt framgångsrika digitaliseringsprojekt som EEBO och VD16 kan fungera som exempel på hur digitaliseringen kan bygga vidare på äldre bibliografiska projekt. De visar också hur digitaliseringen i bibliotek kan göras i en kombination av massdigitalisering och kritisk digitalisering. Båda projektet har skapat mycket stora databaser med digitala representationer av tryckt material, men byggt detta på metadata som har tagits fram för att spegla det nationella trycket under äldre tid. Ambitionen har hela tiden varit att bygga datamängder – först analogt och sedan digitalt – som är representativa korpus för den historiska tryckproduktionen i ett land. Just denna aspekt är en viktig förklaring till de tyska och engelska projektens framgång. Digitaliseringen har utgått från en retrospektiv nationalbibliografi som speglar samhällsutveckling och kultur, och inte från de samlingar som råkar finnas bevarade vid biblioteken (vilket skulle innebära att de representerar bestånden snarare än den historiska utgivningen). Digitaliseringen har tillkommit som en ny aspekt i projekt som sträcker sig många decennier bakåt och som har handlat om att tillgängliggöra specialsamlingar med äldre tryck. Vad betyder då detta för digitaliseringen av det äldre svenska trycket?

Också i Sverige fanns omkring år 1900 ett intresse för nationalbibliografier. Den främste svenska forskare på detta område var Isak Collijn som sedan 1902 var doktor i romansk filologi vid Uppsala universitet och som under sina studier hade börjat arbeta i Uppsala universitetsbibliotek. Han intresserade sig särskilt för samlingarna av inkunabler i biblioteket och gav ut katalogen över Uppsala universitetsbiblioteks inkunabelsamling 1907. Collijn blev sedermera riksbibliotekarie mellan 1916–1940 och en erkänd internationell forskare inom bibliografi.³⁴ Under 1930- och 40-talen sammanställde Isak Collijn två stora bibliografier över svenskt tryck från 1400- 1500- och 1600-talen.³⁵ Till skillnad från hans engelska och tyska motsvarigheter har inte Collijns arbete förts vidare av senare generationer, utan man har varit mycket nöjda med den höga kvalitén på den bibliografiska datan som framför allt bibliografin för 1400- och 1500-talen innehåller. År 1998 konverterades Collijn bibliografi för 1600-talet till maskinläsbarform och integrerades sedan i LIBRIS.³⁶ Bibliografin för 1400- och 1500-talen finns inte inlagd i LIBRIS idag.

Genom att arbeta utifrån både massdigitalisering och kritisk digitalisering liksom att hämta av det bibliografiska arbetet som ligger bakom framgångsrika samtida digitaliseringsprojekt, skulle DST-projektet och digitaliseringen av det svenska trycket ha mycket att vinna. Isak Collijns välgjorda arbete från första hälften av 1900-talet skulle kunna fungera som en utgångspunkt, liksom nationalbibliografier för senare perioder. Bibliografier med ambitionen att spegla utgivningen i ett visst land kan aldrig garantera fullständighet, eftersom det alltid finns en möjlighet att nya fynd görs, men det bibliografiska arbetet kan vara utgångspunkt för byggandet av en korpus som är så representativt som möjligt för den nationella tryckproduktionen. Som artikeln har visat innebär detta att biblioteken tillsammans med forskare behöver diskutera vad som menas med ”tryck” och vad som menas med ”svenskt”. Konstruktionen av korpusen ”det svenska trycket” kommer att bli avgörande för framtida forskning. Om digitaliseringen av det svenska trycket tar dessa diskussioner som utgångspunkt har det goda möjligheter att vara en källa för forskning och innovation.

Noter

1. *Avsiktsförklaring om det digitaliserade svenska trycket*, 2020.01.28. Bakom avsiktsförklaringen står Kungliga biblioteket, Göteborgs universitet, Lunds universitet, Stockholms universitet, Umeå universitet och Uppsala universitet. Avsiktsförklaringen finns här: <https://www.kb.se/download/18.7bef1f3916eca87a61b1094/1623150278073/Avsiktsforklaring-svenskt-tryck.pdf>
2. Jonas Nordin kritiserade i ”KB långt ifrån klart med uppdraget att digitalisera”, 21 mars 2019, *Universitetsläraren*, Kungliga bibliotekets arbete med digitaliseringen och menade att Sverige ligger efter i digitaliseringen av samlingarna. Se också Peter Sjökvist & Sebastian Cöllen: ”Att vara sen kan vara till fördel” i *Biblioteksbladet*, 26 oktober 2020,
3. Lars Amréus, Ann Follin, Karin Grönvall, Joakim Malmström & Karin Åström Iko: ”Digitalisera kulturarvet för demokratins skull”, DN Debatt, *Dagens nyheter* 4 januari 2021. Se också Erik Fichtelius, Christina Persson & Eva Enarson: *Demokratins skattkammare. Förslag till en nationell biblioteksstrategi* (Stockholm, 2019), 26, 32.
4. Lars Burman, Håkan Carlsson, Lars Ilshammar, Morgan Palmqvist, Mikael Sjögren, Wilhelm Widmark: ”Sverige ligger efter i digitalisering av kulturarv”, *Göteborgs Posten* 28 april 2022.
5. ”Sverige ligger efter i digitalisering av kulturarv”.
6. Isak Collijn: *Sveriges bibliografi intill år 1600* (Uppsala, 1927–1938).
7. Mats Dahlström, Joacim Hansson & Ulrika Kjellman: ”As we may digitize. Institutions and documents reconfigured” i *Liber Quarterly: the journal of European research libraries*, 21:3/4 (2012), 455–474.
8. Robert Darnton: *The case for books. Past, present, and future* (New York, 2009), vii–20; Nanna Bonde Thylstrup, *The politics of mass digitization* (Cambridge, 2018), 13.
9. Mats Dahlström, Joacim Hansson & Ulrika Kjellman: ”As We May Digitize:

Institutions and Documents Reconfigured”, i *Liber Quarterly: The journal of European research libraries*, 21:3/4 (2012), 455–474.

10. *Avsiktsförklaring om det digitaliserade svenska trycket*, 2020.01.28.

11. *Avsiktsförklaring om det digitaliserade svenska trycket*, 2020.01.28.

12. David McKitterick: *Old books, new technologies. The representation, conservation and transformation of books since 1700* (Cambridge, 2013), 4; Thomas G. Tanselle, ”The Latest Forms of Book-Burning” i *Common Knowledge* 2 (1993), 172–177.

13. Mer om gruppens arbete kan man läsa i *Handlingsplan för DST-samarbetet 2022*, <https://wiki.ub.uu.se/pages/viewpage.action?pageId=131716234> (hämtat 2022-08-30)

14. http://librihelp.libris.kb.se/help/search_sub_databases_swe.jsp#dst, hämtat 2022-04-28

15. http://librihelp.libris.kb.se/help/search_sub_databases_swe.jsp#dst, hämtat 2022-04-28

16. http://librihelp.libris.kb.se/help/search_sub_databases_swe.jsp#dst, hämtat 2022-04-28

17. *Mariestadtz lagh book anno 1597*, B 129. <http://libris.kb.se/bib/22693961>.

18. Isak Collijn: *Sveriges bibliografi intill år 1600. Bd. 3 1583-1599* (Uppsala, 1932–1933), 256–257.

19. urn:nbn:se:alvin:portal:record-188974

20. Många forskare har uppmärksammat denna underliggande fara med digitaliseringen, se bland annat Ian Milligan: ”Illusionary Order. Online Databases, Optical Character Recognition, and Canadian History, 1997–2010” i *The Canadian Historical Review* 94:4 (2013); Lara Putnam: ”The Transnational and the Text-Searchable. Digitized Sources and the Shadows They Cast” i *American Historical Review* 121:2 (2016), 377–402; Thylstrup: *The politics of mass digitization*.

21. Thylstrup: *The politics of mass digitization*.

22. David McKitterick: *Old books, new technologies. The representation, conservation and transformation of books since 1700* (Cambridge 2013), 114–138.

23. Daniel Bellingradt: ”The publishing of a murder case in early modern Germany. The limits of censorship in the Electorate of Saxony (1726)” i *Quaerendo. A Journal Devoted to Manuscripts and Printed Books* 45 (2015), 62–107.

24. Kajsa Weber: ”Buch und Konfessionskonflikt. Übersetzung, Kompilation und Paratext in Petrus Johannis Gothus’ ”Sköna och märkliga skriftens sentenser” (1597)” i Czaika & Undorf (red.), *Schwedische Buchgeschichte: Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung* (Göttingen, 2021), 111–130.

25. Jag skriver mer om detta i Kajsa Weber: ”Empiri och historikerns sökverktyg. Kataloger, bibliografier och databaser och Melchior Hofmanns böcker som aldrig togs upp i den svenska nationalbibliografin” i *Historisk Tidskrift* 142:3 (2022), s. 353–379.

26. Karl Klaus Walther: *Das Europa der Bibliographen. von Brunet bis Estreicher* (Berlin, 2019).

27. <https://www.proquest.com/eebo/productfulldescdetail>

28. Frank Chalton Francis: ”The Bibliographical Society. A sketch of the first fifty years” i *The Bibliographical Society 1892–1942. Studies in Retrospect* (London, 1945), 17–20.

29. Henry L. Snyder & Michael S. Smith: *The English short-title catalogue. Past, present, future* (New York, 2003).

30. Shawn Martin: ”EEBO, Microfilm, and Umberto Eco. Historical lessons and future directions for building electronic collections” i *Microfilm and Imaging Review* 36:4 (2007), 160.

31. Diana Kichuk: "Metamorphosis. Remediation in Early English Books Online (EEBO)" i *Literary and Linguistic Computing* 22:3 (2007), 294.

32. Om VD 16 kan man läsa i Gisela Möncke: "Das 'Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts' (VD 16) als Teil einer deutschen retrospektiven Nationalbibliographie" i *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 51:4 (2004), 207–212; Claudia Fabian: "Anreicherung, Ausbau und internationale Vernetzung. Zur Fortführung des Verzeichnisses der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts (VD16)" i *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 57:6 (2010), 321–332.

33. Claudia Fabian: "Retrospektive nationalbibliographische Erschließungsdaten als Forschungsdaten. Überlegungen zur Zukunftsbedeutung der »Verzeichnisse der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke" i *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 68:2 (2021), 73.

34. Ingrid Svensson (red.): *Kungliga biblioteket i ord och bild* (Stockholm, 2018), 205–220.

35. Collijn: *Sveriges bibliografi intill år 1600*; Collijn: *Sveriges bibliografi 1600-talet*.

36. http://librishelp.libris.kb.se/help/search_sub_databases_swe.jsp#aldresve; hämtat 21.02.22.